

Mstów, 25 września 2020 r.

dr Olgierd Ławrynowicz
Instytut Archeologii
Uniwersytet Łódzki

INFORMACJA O WYNIKACH SONDAŻOWYCH BADAŃ ARCHEOLOGICZNYCH ORAZ EKSHUMACJI GROBU WOJENNEGO W LESIE JASKROWSKIM W GMINIE MSTÓW

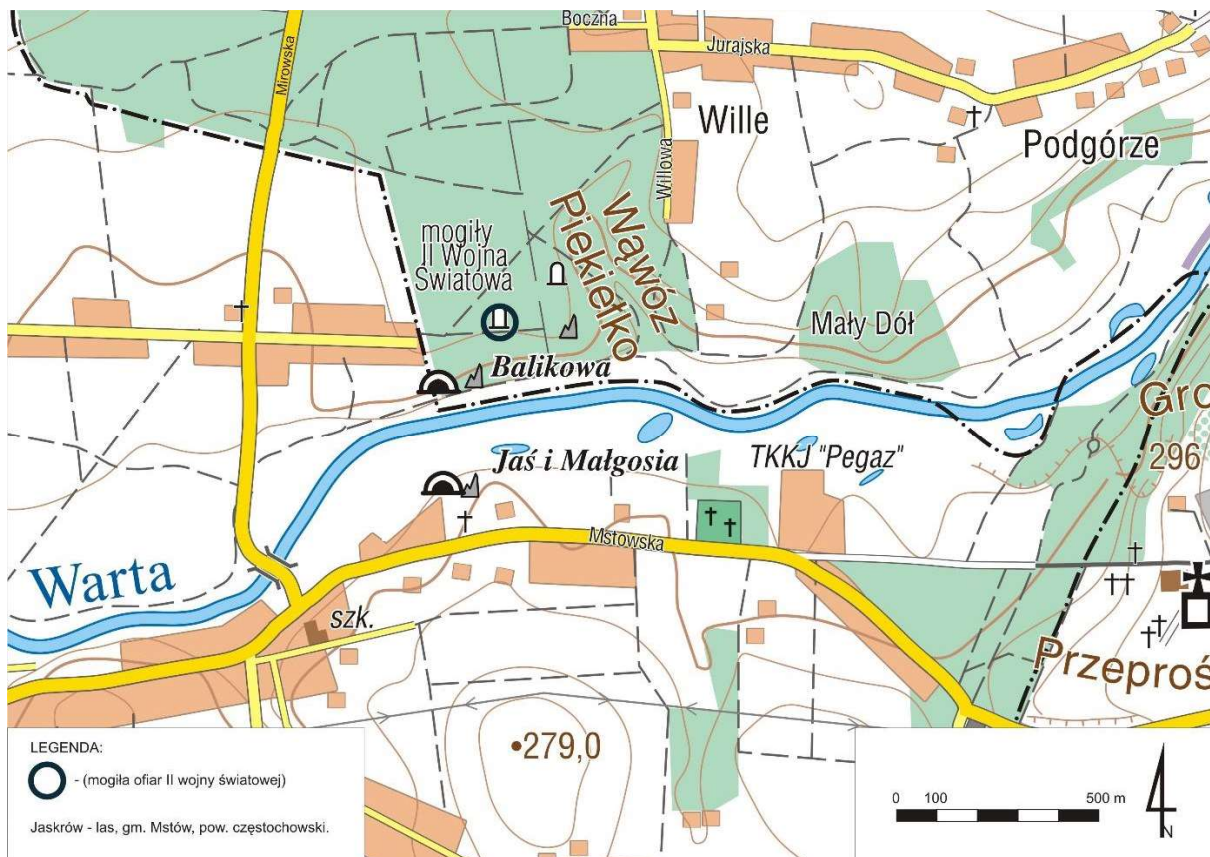
W dniu 21 września 2020 r. na cmentarzu parafialnym w Mstowie odbyła się ceremonia pogrzebowa szczątków ofiar niemieckiej zbrodni nazistowskiej, która miała miejsce w Lesie Jaskrowskim na początku II wojny światowej, w pierwszych dniach września 1939 r. Uroczystości poprowadził ks. Dawid Köver CRL – przeor i proboszcz Parafia Rzymskokatolickiej Wniebowzięcia NMP w Mstowie. W ceremonii uczestniczyli przedstawiciele samorządu, m.in. wójt gminy Mstów Tomasz Gęsiarz, młodzież szkolna – harcerze z Mstowa i Jaskrowa, pracownicy Urzędu Gminy oraz przedstawiciele Oddziału Instytutu Pamięci Narodowej w Katowicach. Zamiarem zarządcy cmentarza parafialnego i samorządu jest powstanie tutaj nagrobka-upamiętnienia, poświęconego pamięci okolicznych mieszkańców zamordowanych w 1939 r., w czym będzie się starał pomóc Oddział IPN w Katowicach¹.

Pochowane szczątki zostały ekshumowane w dniach 17–18 września 2020 r. w Lesie Jaskrowskim na zlecenie Biura Upamiętniania Walk i Męczeństwa IPN (Oddział w Katowicach), które zostało wydane na wniosek Urzędu Gminy Mstów². Prace w terenie wykonywała firma PU Metodis przy udziale archeologa mgr. Jarosława Świąćckiego z Muzeum Górnośląskiego w Bytomiu, w obecności naczelnika OBUWiM IPN w Katowicach, Jana Kwaśniewicza oraz archeologa z tejże instytucji, dr. Dominika Abłamowicza.

Podjęte prace były konsekwencją archeologicznych badań sondażowych, które w dniach 2–10 lipca 2015 r. przeprowadzone zostały wokół jednego z miejsc pamięci narodowej w Lesie Jaskrowskim (ryc. 1), w ramach projektu Narodowego Programu rozwoju Humanistyki Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego pt. *Miejsca Pamięci i zapomnienia. Badania interdyscyplinarne północnych terenów Jury Krakowsko-Częstochowskiej* (najurze.uni.lodz.pl), kierowanego przez dr. Olgierda Ławrynowicza z Instytutu Archeologii Uniwersytetu Łódzkiego.

¹ D. Abłamowicz, *Skrócone sprawozdanie z nadzoru ekshumacji dołu śmierci ludności cywilnej w Jaskrowie, gm. Mstów, pow. częstochowski, woj. Śląskie, 17–18.09. 2020 r.*, 22 września 2020 r.; OBUWiM IPN Katowice.

² Tamże. Obiekt ten widnieje w ewidencji miejsc pamięci województwa śląskiego (Mstów-Jaskrów) pod numerem 110/06 U.

Ryc. 1. Las Jaskrowski. Lokalizacja miejsca badań na mapie turystycznej; oprac. W. Duda

Ryc. 2. Las Jaskrowski. Lokalizacja miejsca badań na mapie LiDAR; oprac. A. Ginter, W. Duda

Powodem przeprowadzenia prac badawczych w tym miejscu był wywiad etnograficzny studentek etnologii Uniwersytetu Łódzkiego z jednym z mieszkańców pobliskiej wsi Jaskrów w dniu 18 kwietnia 2015 r.³, dotyczący dwóch miejsc w Lesie Jaskrowskim (ryc. 3–6), w których we wrześniu oraz grudniu 1939 r. niemieckie formacje wojskowe dokonały zbiorowych egzekucji. Oba miejsca zostały oznaczone konstrukcjami w formie murowanego nagrobka zwieńczonego poziomą płytą z lastryko z czarnymi napisami:

Ryc. 3–4. Pomnik ku czci ośmiu osób zamordowanych we wrześniu 1939 r., kwiecień 2015; fot. A. Szrenk

W TYM MIEJSCU WE WRZEŚNIU
1939 R. ZOSTAŁO ZAMORDOWANYCH
PRZEZ HITLEROWCÓW 8 OSÓB
MIESZKAŃCÓW CZĘSTOCHOWY
CZEŚĆ ICH PAMIĘCI

Ryc. 5–6. Pomnik ku czci mieszkańców Kamienicy Polskiej rozstrzelanych w grudniu 1939 r., kwiecień 2015; fot. A. Szrenk

³ Materiały w archiwum projektu.

DNIA 16 GRUDNIA 1939 R. W ŁASKU JASKROWSKIM
NIEMCY ROZSTRZELALI 6 MIESZKAŃCÓW
KAMIENICY POLSKIEJ I RUDNIKA WIELKIEGO
ANTONIEGO MACUCHĘ WALERIANA
MESJASZA ZYGMUNTA FAZENA
KAZIMIERZA DIERZYKA JANA
STRĄKA WIKTORA STRĄKA
TU ZOSTALI POCHOWANI I EKSHUMOWANI PO
WOJNIE SPOCZYWAJĄ NA CMENTARZU W KAMIENICY POLSKIEJ
CZEŚĆ PAMIĘCI POLEGŁYCH ZA OJCZYZNĘ

Na pytanie, czy w miejscach tych przeprowadzane były ekshumacje rozmówca stwierdził, że mogła 6 osób rozstrzelanych w grudniu 1939 r. była ekshumowana po wojnie, ciała ofiar zostały zidentyfikowane przez ich rodziny i przewiezione na cmentarz w Kamienicy Polskiej. W przypadku drugiego miejsca, gdzie rozstrzelanych miało być 8 osób we wrześniu 1939 r., o ewentualnej ekshumacji rozmówca nie miał informacji. Inne osoby, z którymi prowadzone były rozmowy, także nie dysponowały danymi na temat ewentualnej ekshumacji tej mogiły. Mieszkańcy potwierdzili więc wątpliwości, które wynikały z lektury napisów na obu upamiętnieniach. Warto jednak tu zaznaczyć, że w sporządzonej w 2003 r. *Karcie ewidencyjnej miejsc pamięci na terenie gminy Mstów* Wojewódzkiego Komitetu Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa w Katowicach znajduje się zapis, że według opinii mieszkańców Jaskrowa zwłoki ekshumowane zostały w latach 40. XX w.⁴.

Informacje zebrane w trakcie badań etnograficznych, przeprowadzonych w ramach projektu *Miejsca Pamięci i zapomnienia...*, znalazły potwierdzenie w aktach śledztwa Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu IPN w Katowicach⁵. O ile w przypadku zbrodni dokonanej w grudniu 1939 r. śledczym udało się ustalić jej okoliczności⁶, o tyle w przypadku zbrodni z września 1939 r. zebrane dane ograniczają się jedynie do informacji, które przekazały osoby mieszkające w okolicy miejsca zbrodni we wrześniu 1939 r. :

⁴ Karta ewidencyjna *miejsc pamięci na terenie gminy Mstów* WKOPWiM w Katowicach, nr 110/06.

⁵ Akta Główne Prokuratora w sprawie zamordowania 6 Polaków w lesie jaskrowskim w dniu 16.12.1939 r., AIPN w Katowicach, sygn. 61/03/ZN.

⁶ Zbrodnia dokonana była prawdopodobnie przez funkcjonariuszy Einsatzkommando 5/II SS w dniu 16 grudnia 1939 r. Jej ofiarami było 6 mężczyzn (Kazimierz Dierżyk, Zygmunt Fazan, Antoni Macocha, Walerian Mesjasz, Jan Strąg, Wiktor Strąg), mieszkańców Kamienicy Polskiej i sąsiednich wsi, aresztowanych jeszcze we wrześniu 1939 r. za przynależność do organizacji partyzanckiej i posiadanie broni; Postanowienie o umorzeniu śledztwa w sprawie egzekucji sześciu osób narodowości polskiej w tzw. lesie jaskrowskim przez Prokuratora Oddziałowej Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu w Katowicach Arkadiusza Kwiecińskiego, 61/03/ZN, k. 76–79. Zbrodnia ta została opisana w książce J. Pietrzykowskiego, *Hitlerowcy w powiecie częstochowskim 1939–1945*, Katowice 1972, s. 76–77.

Przesłuchani w charakterze świadków: Stanisław Gęsiarz, Anna Rosa, Józefa [...]wczyk, Jan Balik bezpośrednio widzieli, jak wojsko niemieckie przewoziło samochodem ciężarowym w kierunku rzeki Warty 5-6 mężczyzn w koszulach, bez nakrycia głowy, przez las. Po pewnym czasie słyszeli strzały. Gdy następnie wojsko odjechało świadek Anna Rosa razem z sąsiadką Marianną [...]wczyk udała się do lasu aby zobaczyć co tam robią przewożeni mężczyźni. Zobaczyły jednak świeżo usypany grób, krew na drzewach i części ciał ludzkich na drzewach. Świadkowie nie umieli wyjaśnić, skąd ci ludzie pochodzili i za co zostali przez Wehrmacht rozstrzelani. Nie umieli również rozpoznać jednostki organizacyjnej niemieckiej, która dokonała zbrodni.” Według ustaleń śledczych zbrodnia miała mieć miejsce 5 lub 6 września 1939 r.⁷.

W aktach sprawy znajduje się także informacja prok. Tadeusza Kobyłańskiego z 1968 r., która zdawała się potwierdzać, że ekshumacja wspomnianej mogiły nie została wykonana:

Nadmieniam, że Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Częstochowie Wydział Gospodarki Komunalnej i Mieszkaniowej dotychczas nie podjął decyzji odnośnie przeprowadzenia ekshumacji zwłok pomordowanych Polaków we wrześniu 1939 r.⁸.

Wzmianka ta nie wyklucza, że ekshumacja ofiar egzekucji z września 1939 r. nie została dokonana po 1968 r. Na etapie prowadzenia kwerendy źródłowej nie dotarto jednak do żadnej informacji wskazującej na taki fakt. Należy tu podkreślić, że napis na płycie nagrobnej informuje jedynie, że pomnik został postawiony w „miejscu zamordowania” ośmiu osób – nie było więc jasne, czy w ogóle w tym miejscu znajdowała się ich mogiła. W związku z tym, zgodnie z założeniami projektu *Miejsca Pamięci i zapomnienia...*⁹, miejsce pamięci związane z rozstrzelaniem nieznanymi mężczyzn we wrześniu 1939 r. wytypowano do weryfikacyjnych badań sondażowych (ryc. 7)¹⁰: ustalenia czy pod pomnikiem lub w jego bezpośrednim otoczeniu znajduje się jama grobowa oraz, w przypadku potwierdzenia jej istnienia, czy była ekshumowana.

⁷ Sprawozdanie Wicoprokuratora Prokuratury Powiatowej Tadeusza Kobyłańskiego delegowanego do Okręgowej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich w Katowicach z dnia 17 sierpnia 1968 r. z przeprowadzonego śledztwa w sprawie zbrodni hitlerowskich dokonanych we wrześniu i grudniu 1939 roku na obywatelach polskich w lesie jaskrowskim powiatu częstochowskiego (odpis), AIPN w Katowicach, sygn. 61/03/ZN, k. 22.

⁸ Tamże.

⁹ O. Ławrynowicz, *Metodyka diagnozy archeologicznej*. [w:] *Miejsca pamięci i miejsca zapomnienia. Interdyscyplinarne badania na Jurze Krakowsko-Częstochowskiej. Raport z badań*, t. 1. *Wprowadzenie metodologiczne*, red. A.P. Wejland, O. Ławrynowicz. Łódź 2016, s. 90–107.

¹⁰ Badania przeprowadzone zostały na podstawie pozwolenia Wojewódzkiego Urzędu Ochrony zabytków w Katowicach, Delegatury w Częstochowie w dniach 2–10 lipca 2015 r. przez dra Olgerda Ławrynowicza (Instytut Archeologii Uniwersytetu Łódzkiego) i dra Michała Raka (Katedra Archeologii Uniwersytetu Zachodniopomorskiego w Pilźnie) oraz grupę studentów archeologii UŁ.

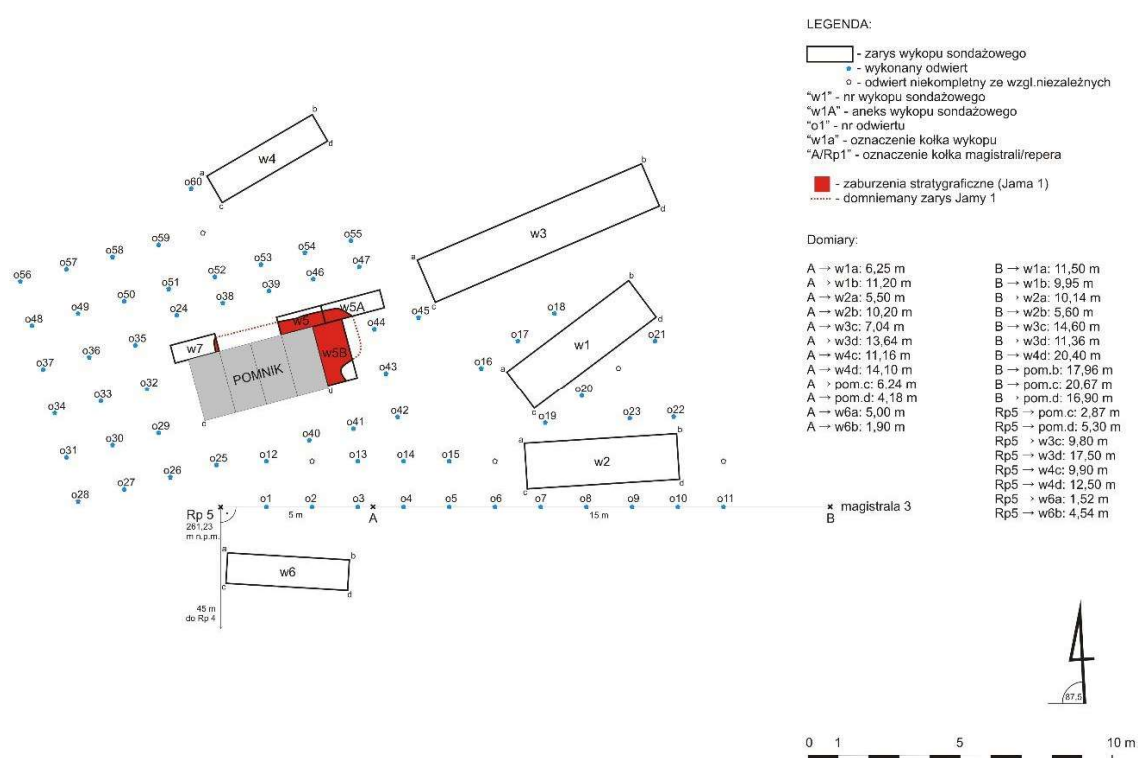
Badania rozpoczęto od rozpoznania terenu na przedpolu pomnika, tak by do minimum ograniczyć ingerencję w istniejącą strukturę miejsca pamięci.

Pierwsze wykopy sondażowe o nr. 1, 2 i 3 usytuowane zostały w odległości 4-8 m na wschód i południowy wschód od pomnika (ryc. 8-9). Wykop nr 1 o wymiarach 1,5 m x 5 m zlokalizowany został w miejscu wyraźnego, podłużnego zagłębienia. Pod warstwą humusu odkryto piasek zmieszany z drobnymi oraz większymi kamieniami. Niżej na głębokości około 0,6 m odkryto warstwę twardego ilastego piasku oraz wychodnie skały wapiennej. Dla zapoznania się z nawarstwieniem geologicznymi przegłębiono wykop do 110 cm. Podobna sytuacja stratygraficzna została uchwycona w kolejnych dwóch sondażach: wykopie nr 2 o wymiarach 1,5 m x 5 m oraz wykopie nr 3 o wymiarach 1,5 m x 8 m. Wykop nr 2 poprowadzono przez zagłębienie, które okazało się być współczesna jama śmietnikową wypełnioną popiołem oraz fragmentami butelek, zniczy, metalowych puszek. W wykopie nr 3 pod humusem natrafiono na warstwę śmieci oraz gruzu. Kolejne dwa sondaże, nr 5 i nr 6, o wymiarach 1 m x 3 m wyznaczono około 5 m na północ oraz południe o od pomnika. Wyniki eksploracji obu wykopów nie zasadniczo odbiegały od efektów badań poprzednich trzech sondaży.

Równolegle wykonywane były odwierty świdrem strzemiączkowym, wyznaczone przeważnie co 1,5 m od siebie: 1-11 wzdłuż magistrali stanowiska, 12-15 równolegle do niej, 16-23 wokół wykopu nr 1 oraz 24-60 w siatce na zachód i częściowo północ i południe od pomnika. Głębokość odwiertów nie była duża (dochodziła do około 0,5 m) ze względu na płytko występującą naturalną warstwę zbitego ilastego piasku oraz kamieni wapiennych. Stratygrafia zaobserwowana w odwiertach była więc powtórzeniem układu warstw rozpoznanych już w wykopach sondażowych.

Przedsięwzięte badania wskazywały, że ewentualna jama grobowa może znajdować się bezpośrednio pod pomnikiem. Zdecydowano się więc na wykonanie wykopu sondażowego przy jego krawędziach. Działanie takie nie wymagało demontażu konstrukcji pomnika (poza czasowym zdjęciem rzędu płyt chodnikowych). Wykop nr 5 o wymiarach 0,6 m x 1,5 m umiejscowiono przy północowschodnim narożniku pomnika od strony północnej konstrukcji. Na głębokości około 0,5 m natrafiono na zarys płytkiego wkopu (ryc. 10-11), być może przegłębienia na brzegu większej jamy ciągnącej się pod pomnikiem, w którym odkryto jedną kość (kręg piersiowy z górnej części odcinka piersiowego). Wykop został przedłużony w stronę wschodnią o aneks 5A o długości 2 m oraz wzdłuż wschodniej krawędzi pomnika o aneks 5B o 1,88 m przy szerokości 0,6 m. W obu aneksach zaobserwowano wypływające się na północ i wschód nawarstwienie piasku przemieszanego z próchnicą. W aneksie 5B przy wschodniej ścianie wykopu na głębokości 0,65 m, w odległości 1 metra od ściany jego południowej znaleziono monetę 20 groszy z 1923 r. Po środku aneksu 5B na głębokości 80 cm znaleziono klucz, guzik, 2 nieokreślone fragmenty żelazne, I kość śródstopia, cztery paliczki ręki i ułamek innej kości (1,13

m od ściany południowej, 0,6 m od ściany wschodniej)). Wyznaczono także wykop nr 7 o wymiarach 0,6 m x 1,5 przy północnozachodnim narożniku pomnika od strony północnej, w którym zarejestrowano wypływającą się w kierunku północnym warstwę piasku przemieszanego z próchnicą. Ze względu na osiągnięcie celu badawczego, jakim była weryfikacja istnienia w tym miejscu jamy grobowej oraz wobec braku możliwości wykonania badań bezpośrednio pod płytą pomnika, zaniechano dalszego przegłębiania wykopów 5, 5A, 5B i 7. Odkryte szczątki kostne umieszczono z powrotem w odkrytej jamie grobowej, zabytki ruchome poddano inwentaryzacji i konserwacji (ryc. 12–15).

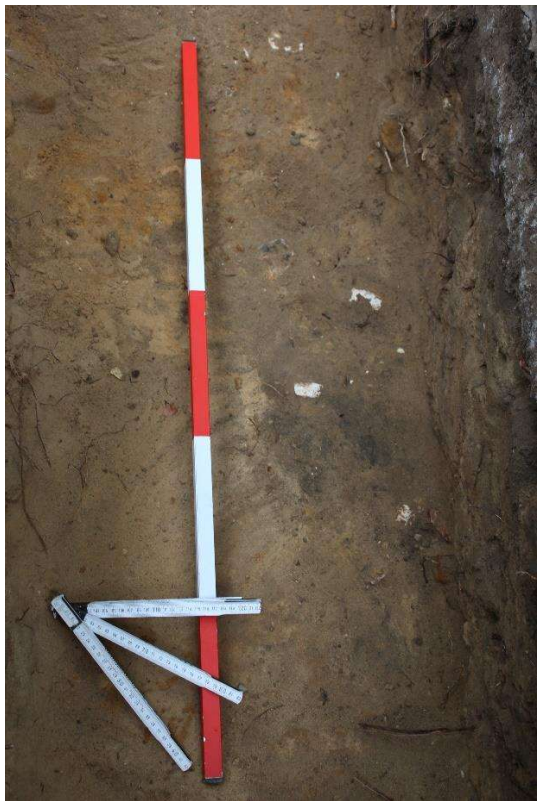

Ryc. 7. Las Jaskrowski. Plan sytuacyjny badań archeologicznych w 2015 r.; oprac. W. Duda

Przeprowadzane w 2015 r. badania potwierdziły fakt lokalizacji jamy grobowej pod pomnikiem upamiętniającym ofiary niemieckiej zbrodni nazistowskiej we wrześniu 1939 r. Odkrycie w górnej partii obrzeży jamy grobowej kości ludzkich oraz przedmiotów należących do ofiar wskazywało, że jama była otwierana w późniejszym okresie w celu identyfikacji i ewentualnie ekshumacji. Brak jednoznacznej informacji o ekshumacji jamy grobowej, w przeciwieństwie do pobliskiej mogiły z grudnia 1939 r., sugerował, że ciało nie zidentyfikowano i nie przeniesiono w inne miejsce – odkryte szczątki ludzkie po latach przebywania w ziemi oraz w trakcie ich podnoszenia i przenoszenia uległy rozczłonkowaniu. Tłumaczyło to obecność szczątków kostnych i drobnych przedmiotów odkrytych w układzie rozproszonym.

Ryc. 8–9. Wykopy nr 1 (widok od południowego zachodu) i nr 3 (widok od wchodu) po zakończeniu badań; fot. M. Rak

Ryc. 10–11. Wykop nr 5. Widok ogólny zarysu jamy na głębokości 0,5 m oraz zbliżenie na odkryte kości ludzkie w południowej (prawej) ścianie sondażu; fot. M. Rak

Wyniki badań archeologicznych przeprowadzonych w 2015 r. nie wykluczały możliwości znalezienia się szczątków kostnych i artefaktów na obrzeżach jamy w trakcie jej lokalizowania, np. poprzez próbne wkopy szpadlem przy budowie pomnika w latach późniejszych. O tym, że szczątki były podnoszone i przynajmniej przeliczone, pośrednio świadczył napis na płycie pomnika, w którym mowa jest nie o 5–6 mężczyznach zamordowanych przez Niemców, jak sugerowali świadkowie, lecz o 8 osobach.

W 2018 r. na internetowym forum „Strażnicy Czasu. Forum dla wszystkich, którzy chcą ocalić historię przed zapomnieniem” pojawił się wpis oraz fotografie¹¹ wskazujące, że na częstochowskim cmentarzu Kule, w sektorze 84, naprzeciwko większego pola grzebalnego ofiar hitlerowskiego terroru, znajduje się zbiorowy grób z napisem:

ŻERDZIŃSKI IGNACY LAT 48
ŻERDZIŃSKI JÓZEF LAT 41
ŻERDZIŃSKI EDWARD LAT 48
ORAZ 4 INNYCH ROZTRZELANYCH
6 WRZEŚNIA 1939 ROKU
PRZEZ HITLEROWCÓW
W LESIE JASKROWSKIM

Na obecnym etapie badań trudno przesądzić, czy jest to grób będący efektem ekshumacji w Lesie Jaskrowskim czy grób symboliczny. W aktach sprawy dotyczącej niemieckich zbrodni w Lesie Jaskrowskim brak jest informacji o osobach o nazwisku Żerdziński. Wiadomo jednak, że Ignacy Żerdziński, jego brat Józef i syn Edward zostali zabrani przez żołnierzy Wehrmachtu 8 września 1939 r. ze swojego domu, położonego w pobliżu Domu Zgromadzenia Braci Chrześcijańskich przy ul. K. . Pułaskiego 71 w Częstochowie. Razem z nimi zatrzymani zostali, przesiedleni wcześniej do domu Żerdzińskich, 70-letni brat Hubert Gierula i ciężko chory brat Nazariusz (Marian Rybicki) wraz ze swym ojcem, 77-letnim Józefem Rybickim i dwoma robotnikami, zatrudnionymi w domu zakonnym. Cała ósemka przewieziona została do koszar po polskim 27. Pułku Piechoty, znajdującym się przy ul. H. Dąbrowskiego 69 (obecnie gmach Politechniki Częstochowskiej) i oskarżona o przechowywanie części polskiego munduru wojskowego oraz dwóch brzytw, które w rzeczywistością pozostały w domu zakonnym, po tym jak w pierwszych dniach września stacjonował tam oddział polskiej kawalerii. Na podstawie ankiet Zespołu ds. Ewidencji Zbrodni Hitlerowskich w Częstochowie, przeprowadzanych w latach 1968–1969 ustalono, że osoby te prawdopodobnie zostały przewiezione do Lasu Jaskrowskiego,

¹¹ Strażnicy Czasu. Forum dla wszystkich, którzy chcą ocalić historię przed zapomnieniem; wpis „Karoliny Kot” z dn. 22 października 2018 r.; <http://www.straznicyczasu.pl/viewtopic.php?f=658&t=11905> [dostęp w dniu 22 stycznia 2020 r.].

tam rozstrzelane i pogrzebane¹². Według informacji zawartej w opracowaniu Jana Pietrzykowskiego, w miejscu tym po wojnie odkryto „7 czaszek i szczątki kości, ale zwłok nie zdołano zidentyfikować”¹³.

Ryc. 16–17. Częstochowa. Cmentarz Kule. Grób osób rozstrzelanych w Lesie Jaskrowskim; za: <http://www.straznicyzasu.pl/>

Pracownikom OBUWiM IPN w Katowicach nie udało się ustalić, kto był inicjatorem miejsca pamięci na cmentarzu na Kulach oraz kiedy zostało ono wykonane. Wolno sądzić, na podstawie jego konstrukcji i formy, że powstało współcześnie z upamiętnieniami w Lesie Jaskrowskim, w latach 60.–70. XX w.

Próba odpowiedzi na pytanie, czy mogła ofiar niemieckiej zbrodni nazistowskiej w Lesie Jaskrowskim z września 1939 r. była ekshumowana, stały się wspomniane na wstępie działania terenowe OBUWiM IPN w Katowicach, podjęte we wrześniu 2020 r. Celem prac była jednak przede wszystkim identyfikacja jamy grobowej (względnie jamy poekshumacyjnej) oraz zabezpieczanie i udokumentowanie znajdujących się tu szczątków ludzkich oraz towarzyszących przedmiotów. Prace te polegały na likwidacji ceglanych i lastrykowych elementów pomnika. Teren sąsiadujący, jak również odsłonięty strop zasypiska nagrobka był przeglądany z wykorzystaniem detektora metalu (z wynikiem negatywnym). W dalszej kolejności sukcesywnie odsłaniany był obszar pod zdjętą konstrukcją murowaną i w jego sąsiedztwie przy pomocy koparki. Poszczególne poziomy odsłanianie były ręcznie¹⁴.

¹² Por. J. Pietrzykowski, *Cień swastyki nad Jasną Górą. Częstochowa w okresie okupacji 1939–1945*, Katowice 1985, s. 21

¹³ Tamże, s. 21, przypis 11.

¹⁴ D. Abłamowicz, *op. cit.*

Na głębokości ok. 0,5 m zidentyfikowano dół poekshumacyjny, który kształtem był zbliżony do prostokąta o zaokrąglonych narożach, o wymiarach około 1,60 m x 4 m, z dłuższą osią na linii N-S (ryc. 18). Od strony N krawędź dołu była naruszona sondażowym, planowym wykopem archeologicznym w 2015 r. Miąższość wypełniska nie była duża, oscylując w granicach 30–40 cm. W eksplorowanej jamie odkryte zostały pojedyncze kości ludzkie. Pierwsze pojawiły się na poziomie uchwyconego stropu dołu, inne zalegały luzem, jednostkowo w różnych częściach jamy; z reguły były to drobne kości, takie jak paliczki, fragmenty żeber, ale też pojedyncze fragmenty żuchwy, kości stopy i inne. Według oceny obecnego podczas prac antropologa znalezione kości przynależały do min. 5 osób; przedmioty, wyroby: 2 mosiężne łuski karabinu Mauser, spłaszczony pocisk do pistoletu, dwa medaliki z wizerunkiem Matki Boskiej z pozostałościami łańcuszków, 1 szkaplerz z wizerunkiem Chrystusa (ryc. 19), kilka częściowo zachowanych sprzączek, kilka guzików bieliźnianych i ich fragmentów. Zabytki te zostały przekazane do Instytutu Archeologii Uniwersytetu Łódzkiego, gdzie zostaną poddane konserwacji oraz dokładniejszej analizie. Docelowo, wraz artefaktami odkrytymi w 2015 r., zostaną zdeponowane w jednej z placówek muzealnych powiatu częstochowskiego lub w tworzonej Izbie Pamięci w Mstowie¹⁵.

Wyniki prac prowadzonych w 2015 r. i 2020 r. w Lesie Jaskrowskim wskazują, że osoby tu pochowane zostały zastrzelone z karabinu, zapewne też były dobijane pistoletem, być może już w jamie grobowej. Cytowana wyżej informacja o wyekshumowaniu w tym miejscu po wojnie 7 czaszek oraz innych szczątków kostnych osób, których nie udało się zidentyfikować, wyjaśniałaby dlaczego na płycie pomnika w Lesie Jaskrowskim brak było szczegółowych danych o ofiarach, poza ich liczbą: 8. Wolno sądzić, że inne szczątki już w czasie ekshumacji wskazywały na liczbę 8 osób¹⁶. Informacja o liczbie ofiar, zamieszczona na płycie pomnika, nawiązywać musiała do wyników ekshumacji z 2. połowy 40. XX w. oraz ankiet przeprowadzanych przez Zespół ds. Ewidencji Zbrodni Hitlerowskich w Częstochowie pod koniec lat 60. XX w. Warto tu podkreślić, że na płycie upamiętnienia nie znalazła się informacja o przeprowadzanej tu ekshumacji, a w konsekwencji także o miejscu, na które szczątki zostały stąd przeniesione. Tymczasem, jak już wyżej wspomniano, na sąsiednim upamiętnieniu w Lesie Jaskrowskim podana została liczba ofiar, ich pochodzenie, oraz cmentarze, na które przeniesiono ekshumowane szczątki.

¹⁵ D. Abłamowicz, *op. cit.*

¹⁶ Niezachowanie się jednej z czaszek mogło być spowodowane niewielkim zagłębieniem grobu (wynikającym z występowaniem trudnych do przegłębienia kongrecji wapienia) i narażeniem wierzchniej części jego wypełniska na przyspieszoną destrukcję (np. spowodowaną penetracją zwierzyny).

Ryc. 18. Zarys jamy grobowej po odczyszczeniu; fot. D. Abłamowicz

Ryc. 19. Szkaplerz; fot. O. Ławrynowicz

Wolno przypuszczać, że toczące się w końcu lat 60. XX w. śledztwo Okręgowej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich w Katowicach w sprawie niemieckich zbrodni w Lesie Jaskrowskim, wobec braku informacji o przeprowadzeniu ekshumacji mogiły ofiar wrześnieowej egzekucji, doprowadziło do zajęcia się tą kwestią przez Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Częstochowie. Jak cytowano wyżej, gremium to nie podjęło przed 1968 r. decyzji o przeprowadzeniu ekshumacji, gdyż zapewne w wyniku ankiet prowadzonych przez Zespół ds. Ewidencji Zbrodni Hitlerowskich w Częstochowie, uzyskano dane zarówno o przeprowadzonej ekshumacji w 2. poł. lat 40 XX w., jak i miejscu przeniesienia odkrytych szczątków oraz domniemanej tożsamości ofiar.

Informacja ta nie znalazła się jednak w aktach sprawy prowadzonej przez Komisję. Częściowo tylko ujęta została w ewidencji miejsc pamięci, prowadzonej przez WKOPWiM w

Katowicach, gdzie zawarta została wspomniana już wzmianka, że według mieszkańców Jaskrowa ekshumacja miała miejsce w latach 40. XX w. Utrzymując wcześniejsze przypuszczenie, że znajdujący się na pomniku w Lesie Jaskrowskim zapis o 8 ofiarach wrześniowej egzekucji pochodził z danych uzyskanych przez Zespół ds. Ewidencji Zbrodni Hitlerowskich w Częstochowie, należałoby przyjąć, że upamiętnienie to powstało po 1969 r., podobnie jak pomnik na cmentarzu na Kulach w Częstochowie. W świetle dostępnych wówczas danych, informacje zamieszczone w tym miejscu również okazują się niepełne, gdyż nie zawierają nazwisk członków Zgromadzenia Braci Chrześcijańskich. Zapewne także inne dane nie są precyzyjne: liczba 7 ofiar egzekucji (3 członków rodziny Żerdzińskich oraz 4 inne osoby), wiek Edwarda Żerdzińskiego (wskazujący, że był rówieśnikiem swego ojca Ignacego) oraz data niemieckiej egzekucji (6 września, podczas gdy zatrzymanie ofiar miało mieć miejsce 8 września).

Zarysowane powyżej hipotezy wymagają licznych weryfikacji. Niezbędne będą dalsze kwerendy archiwalne, być może także rozmowy ze świadkami. Zbadania wymaga przede wszystkim kwestia powstania pomnika na Kulach. Warto tu jednak podkreślić, że przeszłość wielu miejsc pamięci w Polsce nie jest dziś czytelna. Poddawane były one bowiem nieskoordynowanym, często spontanicznym, działaniom wielu instytucji oraz osób prywatnych.

W przypadku mogiły z Lasu Jaskrowskiego poszerzenie i uporządkowanie wiedzy o miejscu pamięci nastąpiło w wyniku badań terenowych z 2015 r. i 2020 r. Spowodowały one ponowne zainteresowanie się przeszłością tego miejsca przez instytucje za nie odpowiedzialne. Z drugiej strony same badania w pewnym stopniu potwierdziły tożsamość ofiar, ustaloną przed laty przez Zespół ds. Ewidencji Zbrodni Hitlerowskich w Częstochowie. Już teraz można bowiem stwierdzić, na podstawie odkrytych artefaktów, że ofiary te były cywilami, dla których nieobojętna była wyznawana przez nich wiara katolicka. Stosunkowo liczne dewocjonała odpowiadałyby hipotezie, że część z nich stanowili członkowie Zgromadzenia Braci Chrześcijańskich z Częstochowy. Zabytki te, podobnie jak klucz i monety, nie zostały wydobyte w czasie powojennej ekshumacji, gdyż zapewne przed egzekucją schowane były przez ofiary w kieszeniach ubrań. W czasie ekshumacji część ubrań oraz luźnych szczątków kostnych pozostawiono zaś na obrzeżach i dnie jamy grobowej, dzięki czemu możliwe stało się ich współczesne odnalezienie.